

Nhận xét về tình trạng trẻ em lang thang ở Hà Nội

TRẦN VĂN THÁI

Tính đến năm 1989 dân số của thành phố Hà Nội là 1.999.042 người, với mật độ trung bình hơn 1025 người/1 km² trong đó tỷ lệ dân cư sống ở khu vực đô thị là 51,4% và ở khu vực nông thôn là 48%. Những năm gần đây, trong dòng người di cư (vừa lâu dài lẫn tạm thời) đến thành phố kiếm ăn sinh sống, số lượng trẻ em đã tăng lên rất nhiều, đến mức hiện tượng trẻ em lang thang (TELT) đã trở thành một vấn đề xã hội thu hút sự quan tâm của các nhà nghiên cứu, của các cơ quan nhà nước cũng như của các tổ chức xã hội.

Theo cách xác định phổ biến hiện nay, trẻ em lang thang là trẻ em không nhà không cửa, không nghề nghiệp và nơi ở ổn định, thường tụ tập, trú ngụ và kiếm ăn sinh sống ở một số khu vực, địa điểm, nhất là ở nơi công cộng của các thành phố, thị xã, trên các phương tiện và tuyến giao thông, những nơi có lễ hội, chùa chiền, danh lam thắng cảnh... Theo kết quả điều tra của chúng tôi, thành phần TELT ở đây theo độ tuổi gồm có: 7,6% dưới 10 tuổi, 69,5% từ 11 - 15 tuổi, 22,9% từ 16 đến 18 tuổi, trong đó có 73,7% nam giới và 26,3% nữ giới. Tỷ lệ các em ra đi một mình chiếm nhiều nhất tới 65,4% đặc biệt tập trung nhiều nhất ở các em trong độ tuổi 13 - 15, các em nhỏ dưới 10 tuổi thường đi lang thang cùng hoặc ông bà, hoặc bố mẹ, hay anh em ruột thịt⁽¹⁾. Vậy vấn đề TELT bắt nguồn từ đâu? TELT sinh sống ra sao? Vấn đề này có thể được giải quyết thế nào? Hiện tại những câu hỏi đó còn chưa có lời giải đáp.

Dựa trên những số liệu về đặc điểm kinh tế - xã hội, những thông tin liên quan đến TELT có sẵn và đặc biệt là kết quả của cuộc nghiên cứu về tình trạng TELT tại địa bàn Hà Nội do Viện Xã hội học thực hiện năm 1993, chúng tôi nêu lên những suy nghĩ về nguyên nhân của hiện tượng TELT đang có chiều gia tăng.

Gia đình là môi trường chủ yếu, nếu không nói là quan trọng nhất hiện nay, trong việc chăm sóc, nuôi dưỡng, giáo dục, bảo vệ và phát triển cho trẻ em. Trong giai đoạn đổi mới hiện nay, gia đình đang xác định lại chức năng và vai trò của mình. Với chỉ thị 100 của ban Bí thư và Nghị quyết 10 của Bộ Chính trị, ở nông thôn đã thực hiện việc "trả lại vị trí xứng đáng cho hộ gia đình nông dân trong sản xuất nông nghiệp trong một khung cảnh mới"⁽²⁾ hộ gia đình trở lại là một đơn vị sản xuất cơ bản của xã hội, thông qua đó tạo ra thu nhập cho các thành viên của hộ gia đình, bao đảm sự tồn tại của hộ gia đình. Đối với xã hội hộ gia đình có nhiệm vụ đảm bảo kinh tế cho những thành viên của xã hội chưa đến tuổi lao động thuộc hộ gia đình. Tuy vậy, không phải hộ gia đình nào cũng thực hiện được điều đó. Một số gia đình có những hoàn cảnh đặc biệt khó khăn và do vậy, một số thành viên nhỏ tuổi trong gia đình phải bỏ nhà ra đi kiếm sống ở đô thị.

⁽¹⁾ Từ đây các số liệu trong bài đều dẫn tới nguồn số liệu điều tra về trẻ em lang thang tại Hà Nội của phòng Xã hội học Dân số và gia đình - Viện xã hội học 1993

⁽²⁾ Trương Lai: "Tình cấp bách của đề tài nghiên cứu về xã hội học gia đình trong giai đoạn mới" - Tạp chí Xã hội học. N^o -3(31), 1990.tr.44

TELT có nguồn gốc và lý do ra đi khác nhau, kết quả của cuộc điều tra cho thấy rằng: TELT phần lớn đến từ khu vực nông thôn miền Bắc chiếm 85,6% từ chính Hà Nội 7,0%; Từ các thành phố Hồ Chí Minh và Hải Phòng 3,0%, và từ khu vực nông thôn miền Nam chiếm 1,3%, ngoài ra có 2,5% số em được hỏi nói là các em không biết gia đình quê quán của mình ở đâu. TELT rời nhà ra đi hầu hết là do hoàn cảnh gia đình có khó khăn: như do nhà nghèo hoặc bố mẹ bắt đi, hoặc đi theo người thân: bạn bè rủ đi, hoặc bị gia đình ngược đãi, hoặc thích sống tự lập... Trong đó nguyên nhân khiến có nhiều em phải bỏ dở việc học hành và ra đi là gia đình quá nghèo (khoảng 60%). Có thể nêu lên vài con số, số trẻ em lang thang ở Hà Nội trước tháng 6/1989 trung bình khoảng 3,5% nhưng đến 6/1990 đã bắt đầu tăng lên tới 6,4% rồi 6/1991 tăng đột ngột - "bùng nổ TELT" - lên tới 22,0% và cho tới năm 1998 vẫn tiếp tục tăng lên đều đều như hai năm trước đó.

Tuy nhiên, số lượng tuyệt đối của TELT cũng còn chưa thể dự tính được do bởi, một mặt, dòng di cư tự phát từ nông thôn ra đô thị. Mặt khác, tình trạng quản lý nhân khẩu của thành phố hiện nay còn bị lỏng lẻo TELT cũng như những người di cư tự phát đến thành phố phần lớn còn ở tình trạng bất hợp pháp, không được quản lý về nhân khẩu và thời gian dịch chuyển. Vậy những nhân tố nào dẫn đến tình trạng này ở khu vực đô thị - Hà Nội? Chúng tôi thử đưa ra đây vài kiến giải:

Với quyền tự chủ sản xuất được xác lập, đại bộ phận hộ gia đình nông dân đã có những bước phát triển mới, đẩy mạnh sản xuất, cải thiện đời sống. Tuy nhiên, không tránh khỏi một bộ phận gặp khó khăn, số này nhiều nhưng vùng nào cũng có - Ở những gia đình nông dân gặp khó khăn đó, có một lối thoát là con em họ bỏ nhà ra thành phố để kiếm sống. Vì thế, có thể nói rằng, sự nghèo đói của một bộ phận gia đình nông thôn tạo ra lực đẩy một số người (hoặc người lớn hoặc trẻ em hoặc người già) trong một số hộ gia đình phải di cư ra đô thị tìm kiếm những cơ may khác để kiếm ăn sinh sống. Điều này cũng thể hiện ở số lượng trẻ em sẽ được đề cập đến sau đây. Và quá trình này cũng giúp ta giải thích tại sao tỷ lệ biết chữ trong số TELT tại Hà Nội lại rất cao, tới 84,6%. Phần lớn trẻ em trước khi phải bỏ nhà đi lang thang vốn đã được cấp sách đến trường, nhưng rồi các em phải bỏ học vì gia đình quá khó khăn. Đây cũng là một lợi thế giúp các em có khả năng đi lại dễ dàng trong cuộc sống lang thang mặt khác cũng góp phần vào khả năng kiếm sống và ứng xử tốt hơn ở nơi xa nhà.

Khu vực đô thị là nơi hình thành sức hút những người dân rời khỏi khu vực nông thôn đi tới các thành phố. Đây cũng là điểm đặc trưng của các nền kinh tế đang phát triển mà thành phố Hà Nội cũng sẽ không tránh khỏi điều này. Trong những năm vừa qua chúng ta đã chứng kiến dòng người di cư tự phát từ nông thôn với Hà Nội tăng lên rất nhiều. Có nhiều lý do giải thích cho câu hỏi tại sao Hà Nội lại là nơi có sức kéo như vậy.

Điều này dễ hiểu đối với người nghèo ở nông thôn, tâm lý hướng ra đô thị là nơi phổ biến. Bởi lẽ "giàu nhà quê không bằng ngôi lê đô thị". Hơn nữa, Hà Nội là thành phố được đầu tư phát triển nhiều nhất ở miền Bắc, hoạt động công nghiệp của thành phố là đầu tàu kéo cho hoạt động kinh tế của cả vùng. Việc xây dựng nhà cửa của cả khu vực tư nhân lẫn quốc doanh tại thành phố mới được phát triển tự do. Do vậy, nhiều công ăn việc làm mới được tạo ra, hoạt động kinh doanh buôn bán, dịch vụ của thành phố diễn ra tấp nập làm nảy sinh nhu cầu về những người lao động giản đơn, những công việc này rất phù hợp cho lực lượng lao động nông thôn đang dư thừa.

Hà Nội có sức hút mạnh để tạo ra dòng người di cư từ nông thôn ra thành thị. Nền kinh tế của thành phố càng phát triển thì dòng di cư này cũng càng tăng lên, và ngược lại, nghĩa là dòng di cư này chỉ có thể dừng lại khi những người di cư không thể có được thu nhập cao hơn chi phí họ bỏ ra để di chuyển tới đây. Những điều này cũng đặc biệt đúng cho trường hợp TELT, bởi vì so với người lớn chi phí của TELT cho việc rời khỏi gia đình,

quê hương một phần vì bị hoàn cảnh ép buộc, một phần khác cũng còn là cả một sự hứng thú với vẻ hào nhoáng của đô thị, với một hy vọng rằng sẽ học được cách thức làm ăn cho tương lai sau này;

TELT thường kết hợp với nhau thành từng nhóm để tham gia vào các công việc dịch vụ của thành phố, thường là những công việc giản đơn không cần được đào tạo như bán báo, bán hàng tạp hóa, hoa quả, thực phẩm, đánh giày (46%); nhặt rác (15,3%); ăn xin (12%); làm thuê cho các hàng ăn uống, cửa hiệu... (15,3%); ngoài ra, một số TELT khác tham gia vào hoạt động phạm pháp như bán cà phê ôm, bán dâm, trộm cắp (3,2%).

Phần lớn TELT bằng sức lao động của mình cũng kiếm được tiền để đủ thanh toán các chi phí tối thiểu cho sinh hoạt hàng ngày. Cuộc điều tra cho thấy rằng có 67,6% em kiếm được trung bình 3.500 - 10.000 đ/một ngày, 12,8% kiếm được hơn 10.000 đ/ngày. Điều này chứng tỏ hoạt động kinh tế không chính thức mà các em đang tham gia ở thành phố cũng tạo ra được những khoản thu nhập có phần chắc chắn cho TELT. Đây chính là một yếu tố duy trì TELT ở lại Hà Nội, và có thể còn kéo thêm những em khác từ bộ phận người nghèo cả ở nông thôn lẫn đô thị vào các nhóm này. Tuy nhiên, vẫn còn một số trong các TELT (khoảng 17,8% tính cả những em còn nhỏ dưới 10 tuổi tới Hà Nội theo gia đình và tham gia vào nhóm TELT do những bất lợi cá nhân, hoặc do không may mắn mà chỉ kiếm được dưới 3000 đ/ngày. Cuộc sống của những em này rất bấp bênh, sức khỏe không được bảo đảm và sự phát triển của các em rất bị hạn chế. Đây chính là những em cần được giúp đỡ nhiều nhất.

Đối với TELT nơi ngủ phải là nơi thuận tiện cho việc kiếm tiền, có thể nói rằng TELT tiện đâu ngủ đấy. Trong điều kiện hiện nay, phần lớn các em ngủ tại nhà trọ rẻ tiền, có 68,3 TELT ngủ ở nơi có mái che (kể cả nhà của gia đình và nhà trọ), 28,5% ngủ ở hè phố. TELT nói chung thích tự do, muốn được sống tự lập. Hầu như đối với các em việc kiếm tiền là quan trọng nhất có thể thấy rõ điều đó qua việc các em sử dụng phần lớn thời gian vì mục đích này. Có nhiều em lo lắng cho người thân của mình, 59,0% em gửi tiền tiết kiệm được về cho gia đình, 67,45% em cho biết thường về thăm gia đình.

Như vậy, ta có thể thấy nhiều trẻ em, do ý thức được hoàn cảnh của bản thân đã chấp nhận cuộc sống lang thang làm nguồn sống, làm môi trường để rèn luyện và học hỏi và định hình nhân cách của mình. Chính từ quá trình "xã hội hóa" này mà các em càng mặc cảm về sự thiệt thòi so với những trẻ em bình thường ở xung quanh mình, từ đó một số TELT càng dễ trở nên bi đảm, bị xa lánh với xã hội. Mặt khác, cũng chính nhờ vậy mà một số TELT khác trở nên có nghị lực hơn, độc lập hơn. Do đó những người làm công tác xã hội với các em phải là những người có kiến thức và kinh nghiệm, tấp xức TELT phải bằng một suy nghĩ đồng cảm thừa nhận cuộc sống của TELT, bằng những tình cảm thương yêu, chân thành thật sự của con người.

Qua việc xem xét bối cảnh kinh tế - xã hội và tình trạng TELT trên đây, chúng ta có thể thay rằng thực chất vấn đề TELT là một hậu quả xã hội kèm theo quá trình phát triển của nền kinh tế thị trường, một quá trình mới chỉ bắt đầu ở nước ta. Trong điều kiện kinh tế xã hội còn có nhiều khó khăn như hiện nay, việc dẫn đến tình trạng một số trẻ em vì hoàn cảnh gia đình phải đi lang thang kiếm sống là điều không tránh khỏi. Vấn đề đặt ra không phải là xóa bỏ hiện tượng đó, mà cần tìm ra những giải pháp thỏa đáng để cải thiện cuộc sống của TELT, giúp các em này nhanh chóng ổn định đời sống, hoặc trở về với gia đình trong điều kiện cho phép; hoặc có được nghề nghiệp thích hợp, được học hành đó có điều kiện thích nghi với cuộc sống mới ở đô thị.